

Журавльова Лариса Станіславівна

ДІТИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З МОВЛЕННЄВИМИ ПОРУШЕННЯМИ У СИСТЕМІ ОСВІТИ

У статті розглядається проблема розвитку мовлення як провідного принципу в початковій ланці загальної шкільної мовної освіти. Здійснено аналіз сучасних наукових досліджень щодо проблеми розвитку усного і писемного мовлення, а також корекції мовленнєвого розвитку дітей молодшого шкільного віку. Визначено необхідні умови успішного навчання дітей у школі. Акцентується увага на необхідності формування базових навичок мовлення у молодших школярів, які мають складні мовленнєві порушення в умовах загальноосвітніх навчальних закладах. Визначено, що недоліки мовленнєвого розвитку призводять до порушеного чи затриманого розвитку вищих психічних функцій, опосередкованих мовленням і до порушень письма. Виявлено тенденцію до прогресуючого розповсюдження порушень усного і писемного мовлення. Підкреслюється, що проблема корекції мовленнєвого розвитку молодших школярів повинна бути розв'язана на основі належної організації процесу навчання усного та писемного мовлення у їх взаємозв'язку. Перспектива подальшого дослідження вбачається у розробці науково-теоретичної, практико-орієнтованої основи організації та забезпечення комплексної діагностики мовленнєвого розвитку учнів молодшого шкільного віку із дисграфією

Ключові слова: розвиток мовлення, усне і писемне мовлення, діти молодшого шкільного віку, дисграфія.

Актуальність теми зумовлено соціальною потребою розвитку мовлення дітей молодшого шкільного віку як важливого компонента становлення особистості та пріоритетним спрямуванням Національної доктрини розвитку освіти України, Законом України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», що передбачають досконалість форм, методів, засобів і методики навчання дітей рідній мові, формування культури мовленнєвого спілкування.

На сьогодні система початкової освіти стає необхідним ключем до удосконалення особистості, слугує створенню фундаменту для подальшої освіти впродовж всього життя. Створення нових ефективних моделей шкільного навчання українській мові має бути спрямоване на виховання особистості, здатної до самоосвіти та саморозвитку, яка вміє швидко обробляти отриману інформацію, використовувати набуті знання і вміння для творчого розв'язання проблем, вільно орієнтуватися в різних комунікативних ситуаціях.

В початковій ланці загальної шкільної мовної освіти розвиток мовлення має набути статусу провідного принципу, який забезпечує компетентнісний підхід до навчання мови. Як відомо, особливість навчання мови полягає у тому, що вона є не тільки предметом, а й найважливішим

засобом навчання, виховання і розвитку особистості у процесі опанування всіх інших предметів початкової ланки освіти.

Питання розвитку мовлення молодших школярів розкривається у фундаментальних класичних дослідженнях Л. Виготського, Д. Ельконіна, К. Ушинського та ін. Основні положення цих досліджень були пов'язані із психологічними концепціями, які розкривають взаємопов'язаний та взаємозумовлений розвиток мисленнєвої та мовленнєвої діяльності. На цих теоретичних позиціях базувались дослідження сучасних науковців (В. Бадер, М. Вашуленко, В. Тарасун, М. Шеремет та ін.), які розглядають вплив стимулювання пізнавальної діяльності на загальний та мовленнєвий розвиток учнів. Багатогранність проблеми корекції мовленнєвих порушень у дітей молодшого шкільного віку розкривається у фундаментальних класичних і сучасних наукових дослідженнях (Н.Голубь, О. Гопіченко, О.Гриненко, Е. Данілавічюте, Л. Єфименкова, Р. Левіна, О. Качуровська, Ю. Коломієць, В. Козлова, О. Корнєв, Р. Лалаєва, Р. Левіна, О. Мастюкова, Т. Махукова, С. Мнухін, Д. Орлова, Л. Назарова, Н. Нікашіна, Т. Пічугіна, І. Садовнікова, Є. Соботович, Л. Спірова, В. Тарасун, О. Токарева, М. Хватцев, Н. Чередніченко, Г. Чіркїна та ін.).

Мета статті – проаналізувати сучасні наукові дослідження щодо проблеми розвитку усного і писемного мовлення, а також корекції мовленнєвого розвитку дітей молодшого шкільного віку

Мовленнєвий розвиток дитини – це складний багатоаспектний процес. Він включає в себе різні сторони оволодіння дитиною мовленням: психологічну, нейропсихологічну, лінгвістичну, педагогічну та інші. Кожна дитина в нормі проходить своєрідні ступені оволодіння різними сторонами мовленнєвого розвитку. Різними авторами виділяється велика кількість класифікацій, етапів, ступенів кожного боку мовленнєвого розвитку дитини дошкільного віку (А. Богуш, О. Гвоздєв, О. Леонтєв, О. Корнєв). Ці ступені є умовними, оскільки розвиток кожної дитини протікає індивідуально і залежить від різних чинників, проте розвиток підпорядковується загальним закономірностям, характерним для всіх дітей.

Період раннього і дошкільного розвитку мовлення характеризується низкою сензитивних і гіперсензитивних фаз розвитку, які закономірно змінюють один одного (Л. Белякова, А. Богуш, О. Гвоздєв, М. Жинкін, Р. Левіна, О. Леонтєв, Є. Соботович, В. Тарасун, Т. Ушакова, О. Шахнарович, М. Швачкін, Д. Ельконін та ін.), благополучне завершення яких відкриває перед майбутнім школярем необмежені можливості подальшого перцептивно-когнітивного розвитку.

Мовленнєвий розвиток є однією з найважливіших складових формування дитячої особистості взагалі і готовності до шкільного навчання зокрема. Дитина, яка йде до школи, має досягти зрілості у фізіологічному та соціальному відношенні, певного рівня інтелектуального та емоційно-вольового розвитку (Л. Божовіч, С. Гончаренко, Д. Ельконін, О. Запорожець, О. Леонтєв, І. Мартиненко, М. Подд'яков, Н. Пахомова та

ін.). Навчальна діяльність вимагає необхідного запасу знань про навколишній світ, сформованості елементарних понять. До початку шкільних занять дитина повинна оволодіти розумовими операціями, вміти узагальнювати і диференціювати предмети і явища навколишнього світу, планувати свою діяльність і здійснювати самоконтроль.

Не менш важливими умовами успішного навчання у майбутньому є правильна звуковимова, розвинені відповідно до віку підсистеми мовної функціональної системи: фонематична, лексико-граматична, семантична, що лежать в основі розвитку мовленнєвого спілкування та навичок читання і письма [2; 3].

Необхідність у формуванні в учнів навичок літературної вимови обумовлюється не тільки з комунікативних цілей, але й потребою враховувати в процесі навчання мови об'єктивну взаємодію між усним та писемним мовленням, між вимовою та письмом. Навички грамотного письма неможливо формувати в учнів у відриві від навичок вимови. Оволодіння писемним мовленням, яке розпочинається з першого класу шкільного навчання, ґрунтується на усному мовленні дітей, оскільки грамотне письмо полягає в умінні учня переводити звукові сприйняття в графічні образи.

У контексті вищезазначеного процес корекції порушень письма і читання ґрунтувався на розвитку фонетико-фонематичних та лексико-граматичних засобів мовлення (Л. Бартенева, Т. Вербицька, О.Гриненко, Л. Єфименкова, Р. Левіна, І. Садовнікова, О. Смірнова, Л. Спірова, Л. Токарева, В. Тарасун, Н. Чередниченко, А. Ястребова та ін.).

Вірогідність появи проблем у процесі формування писемного мовлення у молодших школярів залежить не лише від несформованості мовних операцій, необхідних для реалізації висловлювання, але й від несформованості невербальних психічних функцій – зорово-просторових уявлень, слухо-моторної та оптико-моторної координації, загальної моторики, цілеспрямованої свідомої діяльності, самоконтролю за діями та уваги. Оволодіння писемномовленнєвою діяльністю відбувається на основі взаємодії вищих психічних функцій, які забезпечують необхідні для реалізації письма процеси звукорозрізнення, актуалізації образів буквених знаків і перекодування їх в систему рухів руки (М. Бернштейн, О. Корнев, О. Лурія, Л. Цветкова та ін.).

Письмо є складним процесом, у якому задіяне багато структур головного мозку. Психолінгвістичний аналіз процесу продукування писемного мовлення (О. Леонтьєв, О. Лурія, Є. Соботович) дозволяє виявити його багаторівневу структуру. Психофізіологічний рівень письма забезпечується спільною роботою задньолобних, нижньотем'яної, скроневих, задньоскроневих, передньопотиличних відділів мозку. Лінгвістичний рівень, на якому відбувається вибір мовних засобів (звуків, слів, синтаксису), залежить від спільної роботи передньої і задньої мовленнєвих зон. Спільна робота цих морфологічних утворень мозку

становить основу процесу письма. У складному процесі породження писемного мовлення виділяється мотиваційний, мовний рівень, рівень моторної реалізації зорових образів букв. Кожен з цих рівнів здійснюється за участю багатьох розумових операцій.

Процес письма може бути ускладнений під час ураження майже будь-якої ділянки кори лівої півкулі мозку – задньолобних, нижньотем'яної, скроневих і передньопотиличних відділів. Кожна зона забезпечує певну модально-специфічну умову, необхідну для написання слів. При ураженні тієї чи іншої області порушуються відповідні компоненти, без чого неможливе повноцінне здійснення процесу письма.

Психологічними передумовами формування письма у дітей є: сформованість усного мовлення; різних модальностей сприйняття (зорово-просторового, слухо-просторового); сформованість моторної сфери тонких рухів, предметних дій, їх рухливості, переключення, стійкості; формування абстрактних способів діяльності; сформованість загальної поведінки, його регуляції, контролю над діями, намірами, мотивами поведінки.

Порушення усного та писемного мовлення в учнів молодших класів є досить поширеним явищем. Неповноцінна мовленнєва діяльність негативно впливає на формування психічної сфери дитини та становлення її особистісних якостей (Л. Андрусишина, Л. Белякова, І. Власенко, Л. Єфіменкова, Н. Жукова, В. Ковшиков, Р. Лалаєва, І. Марченко, О. Мастюкова, Є. Собонович, В. Тарасун, В. Тищенко, Т. Філічева, Л. Цветкова, Г. Чиркіна, М. Шеремет, А. Ястребова та ін.), оскільки, формування інтелектуальної сфери дитини залежить від рівня розвитку її мовлення, а мовлення, у свою чергу, доповнюється і вдосконалюється під впливом постійного розвитку й ускладнення психічних процесів (О. Лурія, Л. Виготський).

Порушення читання і письма, будучи найпоширенішими дефектами мовлення у дітей молодшого шкільного віку, роблять негативний вплив на весь процес навчання, на шкільну адаптацію дітей, на формування особистості і характер психічного розвитку дитини в цілому. Такі діти зазнають труднощі в засвоєнні і розумінні текстів, логічному мисленні. Неуспіх у школі часто формує у них негативне відношення до навчання, утрудняє спілкування з однолітками [3; 5].

Своєчасне виявлення причин, що приводять до неуспішності дітей у початкових класах, точне визначення диференціальних ознак і механізмів порушень, відмінність їх від інших, неспецифічних помилок надзвичайно важливі для розвитку культури особистості, що забезпечує успішність і життєздатність в соціумі, а також для відповідної корекційної діяльності, розробки цілісної системи роботи по виправленню цих порушень, по попередженню шкільної дезадаптації в цілому.

Сучасні тенденції шкільної освіти потребують від учнів якісних знань, основи яких закладаються на початку шкільного навчання, але рівень мовленнєвого розвитку першокласників не завжди відповідає вимогам, які

пред'являє дітям школа. З кожним роком число дітей, не готових до шкільного навчання з точки зору мовленнєвого розвитку, неухильно зростає.

За статистичними даними за останні 10 років захворюваність дітей та молоді в Україні збільшилась на 26,8% (Н. Полька, 2008). Відповідно критеріїв визначення функціонального стану органів та систем, ступеню опірності організму, рівня гармонійності фізичного та нервово-психічного розвитку виділяють 5 груп здоров'я: 1 група — здорові діти з нормальним розвитком та нормальним рівнем функцій; 2 група — здорові діти, що мають функціональні та деякі морфологічні відхилення, а також знижену опірність до гострих і хронічних захворювань, і, отже часто і тривало хворіють; 3 група — діти, які страждають хронічними захворюваннями у стані компенсації, зі збереженням функціональних можливостей організму; 4 група — діти, які страждають хронічними захворюваннями у стані субкомпенсації, зі зниженими функціональними можливостями організму; 5 група — діти та підлітки, які страждають хронічними захворюваннями у стані декомпенсації, зі значно зниженими функціональними можливостями організму, інваліди I та II групи [5, с. 121].

Серед учнів першого класу (30 дітей): 10 дітей з хронічними захворюваннями; 15 — з нервово-психічними відхиленнями; 11 — “шкільно-незрілі”; 12 — дисгармонійний фізичний розвиток; 22 — низькі функціональні резерви ССС; 18 — порушення постави (С. Гозак, 2012). Усі вони не мають відхилень в інтелектуальному розвитку, але на етапі вступу до школи мають низький рівень шкільної зрілості, відчувають труднощі у навчанні.

Здоров'я дитини, її соціально-психологічна адаптація, нормальний ріст і розвиток багато в чому визначаються середовищем, у якому вона живе. Для дитини від 6 до 17 років цим середовищем є школа, оскільки 70% часу її стану активності пов'язані зі школою.

Сучасна шкільна освіта характеризується постійним збільшенням навчальних навантажень. Домінантність оволодіння знаннями призводить до різкого перенапруження життєво важливих систем організму та негативно впливає на стан здоров'я учнів [4; 5].

За даними психофізіологічних і нейрофізіологічних досліджень (П. Анохін, О. Балашова, М. Бернштейн, Н. Корсакова, Ю. Мікадзе, Є. Сімерницька та ін.), до початку навчання у школі у переважної більшості сучасних дітей 6-7 років є несформованими важливі психофізіологічні компоненти навчальної діяльності: організація діяльності, моторний і мовленнєвий розвиток, зорове і зорово-просторове сприйняття, інтеграційні функції (візуально-моторні, слухо-моторні координації). Всі ці функції є основою формування базисних навчальних навичок письма, читання, рахунку. Нейрофізіологічні дослідження також дозволили зрозуміти механізми несформованості провідних пізнавальних функцій. Це, перш за все, функціональна незрілість кори і регуляторних структур мозку. У дітей з труднощами навчання ця незрілість зберігається протягом перших трьох

років навчання у школі. Саме незрілість кори і регуляторних структур мозку визначає низьку ефективність організації та реалізації всіх пізнавальних процесів, не дозволяючи дитині успішно навчатися.

Однак функціональна незрілість, несформованість шкільно-значущих функцій у дітей 6-7 років не означає нездатність до навчання. При правильно організованій системі навчання саме навчання буде сприяти розвитку цих функцій.

Реалізація цієї допомоги можлива за умов обізнаності фахівців та батьків з даним питанням. На сьогодні актуальним та зрозумілим це питання є лише для логопедів, лікарів та невеликої кількості шкільних психологів, які працюють в спеціальних школах. Більшість вчителів, психологів або не усвідомлюють важливості цієї проблеми, або, усвідомлюючи необхідність втручання, зізнаються у відсутності практичної і теоретичної компетентності з цього питання.

У наш час проблеми розвитку та вдосконалення початкової освіти спрямовано у площину цінностей особистісного розвитку, варіативності й відкритості школи і зумовлює необхідність переосмислення ролі компетентного педагога, від діяльності якого значною мірою залежать результати навчання, виховання та рівень розвитку дитини.

На сьогодні серед багатьох освітніх питань, які активно обговорюються в суспільстві, є питання інклюзивного навчання. Сучасною світовою тенденцією є прагнення до забезпечення прав дитини на здобуття освіти, що задовольняє її освітні потреби, забезпечує необхідний обсяг навичок, серед яких – вміння писати, читати, володіти усним мовленням. Можливість кожній дитині отримати якісну базову освіту визначено міжнародним законодавством на рівні ООН (Міжнародний пакт «Про економічні соціальні та культурні права», Конвенція про права дитини та Всесвітня декларація про освіту для всіх) та ухвалено Генеральною Асамблеєю ООН. Ці та інші міжнародні документи спонукають кожну державу до узгодження основних законодавчих нормативних документів у сфері національної освіти з новим розширеним підходом, що виходить за межі сучасних навчальних програм і традиційних педагогічних систем, спираючись на все найкраще, що існувало у практиці.

Питання вдосконалення організації й змісту своєчасної комплексної допомоги дітям з особливостями психофізичного розвитку в загальноосвітньому просторі мають першочергове значення для підвищення ефективності навчально-виховного процесу, адаптації в середовищі здорових однолітків.

Отже, мовленнєві порушення залишаються однією з найбільш поширених проблем психофізичного розвитку дітей молодшого шкільного віку. У зв'язку з цим зростає роль досліджень, спрямованих на пошук ефективних шляхів організації і проведення корекційно-розвивальної роботи з зазначеною категорією дітей. Неповноцінна мовленнєва діяльність негативно впливає на всі сфери особистості: ускладнюється розвиток

пізнавальної діяльності, знижується продуктивність запам'ятовування, порушується логічна і смислова пам'ять, діти з труднощами опановують розумовими операціями. Труднощі засвоєння шкільних предметів дезадаптують дитину, різко знижують учбову мотивацію, погіршують мікроклімат сім'ї. Несвоєчасно виявлені передумови порушень навчальної діяльності, недолік розуміння і допомоги з боку дорослих, як правило, ведуть за собою зміни у характері дитини: захисну агресивність, неврози, фобії, соціопатичні порушення поведінки. Ці афективні реакції маскують почуття глибокої внутрішньої тривоги дитини, відчуття власної неповноцінності.

Перехід на нові освітні стандарти, сучасні вимоги до рівня знань, умінь і навичок учнів початкових класів, з одного боку, і збільшення кількості дітей, що мають відхилення у мовленнєвому розвитку, з іншого боку, зумовлюють значимість і важливість проблеми комплексної діагностики і корекції мовленнєвого розвитку дітей молодшого шкільного віку із дисграфією.

Таким чином, актуальність досліджуваної проблеми визначається наявністю суперечностей між: традиційною системою навчання молодших школярів із порушенням писемного мовлення і практикою міждисциплінарних тенденцій; завданнями формування функціонально грамотної особистості школяра і неможливістю їх реалізації в процесі навчання дітей з дисграфією, яка порушує повноцінне оволодіння писемно-мовленнєвими видами діяльності; зростаючими сучасними вимогами до учнів початкових класів і їх психофізіологічними можливостями; необхідністю міждисциплінарного комплексного дослідження корекції мовленнєвого розвитку дітей із дисграфією на якісно новому рівні з урахуванням актуального стану мовленнєвого розвитку, нейропсихологічних особливостей, вікових показників, структури дефекту і нерозробленістю теоретичних основ комплексної діагностики та корекції мовленнєвого розвитку молодших школярів із дисграфією.

Перспективою подальшого дослідження є розробка науково-теоретичної, практико-орієнтованої основи організації та забезпечення комплексної діагностики мовленнєвого розвитку учнів молодшого шкільного віку із дисграфією

Використана література

1. **Вашуленко М. С.** Концепція мовної освіти в Україні / М. С. Вашуленко, О. М. Біляєв, В. М. Плахотнік // Рідна школа. – 1994. – № 9. – С. 71-77.
2. **Марченко І. С.** Спеціальна методика початкового навчання української мови (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників) : [навч. посібн. для студ. вищ. пед. навч. закладів], 1-е вид. / І. С. Марченко. – К. : Видавничий Дім „Слово”, 2010. – 288 с.

3. **Методичні рекомендації** щодо усного і писемного мовлення молодших школярів (норми оцінювання знань, умінь і навичок) : [ред. А. М. Заїка, М. С. Вашуленко], 3-е вид. – К. : Магістр. – 2000. – 85 с.
4. **Полька Н.** Стан здоров'я учнів загальноосвітніх навчальних закладів: пререалізм, 04.12.2008: прес-центр МОЗ України. — [Електронний ресурс] / Н. Полька — К., 2008. — Режим доступу: http://www.moz.gov.ua/ua/portal/pre_20081204_1.html
5. **Коцур Н. І.** Динаміка стану здоров'я учнів на першому році навчання у школі. / Н. І. Коцур, Л. С. Гармаш, Л. П. Товкун // Педагогіка здоров'я: збірник наукових праць Всеукраїнської науково-практичної конференції / За загальною редакцією проф. О.М. Микитюка. — Х.: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2011. — С.120-123.

References

1. **Vashulenko M. S.** Kontsepsiya movnoyi osvity v Ukrayini / M. S. Vashulenko, O. M. Bilyayev, V. M. Plakhotnik // Ridna shkola. – 1994. – № 9. – S. 71-77.
2. **Marchenko I. S.** Spetsial'na metodyka pochatkovoho navchannya ukrayins'koyi movy (lohopedychna robota z korektsiyi porushen' movlennya u doshkil'nykiv) : [navch. posibn. dlya stud. vyshch. ped. navch. zakladiv], 1-e vyd. / I. S. Marchenko. – K. : Vydavnychyy Dim „Slovo”, 2010. – 288 s.
3. **Metodychni rekomendatsiyi** shchodo usnoho i pysemnoho movlennya molodshykh shkolyariv (normy otsynuyvannya znan', umin' i navychok) : [red. A. M. Zayika, M. S. Vashulenko], 3-e vyd. – K. : Mahistr. – 2000. – 85 s.
4. **Pol'ka N.** Stan zdorov"ya uchniv zahal'noosvitnikh navchal'nykh zakladiv: prerealizm, 04.12.2008: pres-tsentr MOZ Ukrayiny. — [Elektronnyy resurs] / N. Pol'ka — K., 2008. — Rezhym dostupu: http://www.moz.gov.ua/ua/portal/pre_20081204_1.html
5. **Kotsur N. I.** Dynamika stanu zdorov"ya uchniv na pershomu rotsi navchannya u shkoli. / N. I. Kotsur, L. S. Harmash, L. P. Tovkun // Pedahohika zdorov"ya: zbirnyk naukovykh prats' Vseukrayins'koyi naukovy- praktychnoyi konferentsiyi / Za zahal'noyu redaktsiyeyu prof. O.M. Mykytyuka. — Kh.: KhNPU im. H. S. Skovorody, 2011. — S.120-123.

Zhuravlyova L.S. Primary school children with speech breaches in educational system

The author reviews the problem of speech development as the main principle of primary speech education. The author analyzed the present day scientific researches according to the problem of development of oral and written speech, correction of speech development of primary school children. The author defines the necessary conditions for successful teaching at school. The author reviews the issue of speech development of primary school children with dysgraphia and emphasizes the necessity of forming of basic speech skills of primary school children who have serious speech breaches in ordinary primary school environment.

The author defines, that the defects of speech development lead to broken or delay development of higher mental functions, determined by speech and broken writing skills. The author reveals the tendency of progressive spread of oral and writing speech breaches. In this article the author underlines that the problems of correction of speech development of primary school children must be solved on the basis of proper organization of teaching oral and teaching speech in their correlation. The perspective of further research is to work out scientific, theoretical and practically oriented basis for organization and providing complex diagnostics of speech development of primary school children with dysgraphia.

Key words: speech development, oral and written speech, primary school children, dysgraphia.

Журавлева Л.С. Дети младшего школьного возраста с речевыми нарушениями в системе образования

В статье рассматривается проблема развития речи как ведущего принципа в начальном звене общего школьного языкового образования. Проведен анализ современных научных исследований по проблеме развития устной и письменной речи, а также коррекции речевого развития детей младшего школьного возраста. Определены необходимые условия успешного обучения в школе. Акцентируется внимание на необходимости формирования базовых навыков речи у младших школьников, имеющих сложные речевые нарушения в условиях общеобразовательных учебных заведениях. Определено, что недостатки речевого развития приводят к нарушению или задержки развития высших психических функций опосредованных речью и к нарушениям письма. Выявлена тенденция к прогрессирующему распространению нарушений устной и письменной речи. Подчеркивается, что проблема коррекции речевого развития младших школьников должна быть решена на основе надлежащей организации процесса обучения устной и письменной речи в их взаимосвязи. Перспектива дальнейшего исследования предполагается в разработке научно-теоретической, практико-ориентированной основы организации и обеспечения комплексной диагностики речевого развития детей младшего школьного возраста с дисграфией.

Ключевые слова: развитие речи, устная и письменная речь, дети младшего школьного возраста, дисграфия.